

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון קנ"ז, תשפ"א

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

וכבלון יעוף - בלוני הליום שנקשרו שלא כראוי ופרחו וניזוקו

כיאה וכיאות. הידוק הפיה במכונה ייעודית בולם את האוויר מלברוח, חוט נכרך במיומנות ובמהירות על החטוטרת שנוצרה במקום סגירת הפתח, והבלון מוכן.

שלושים פעמים חוזר יחיאל המיומן על הפעולה והכל היה מוכן. תוך כדי המילוי סיכם עם ר' חנוך על תשלום של 100 ₪ על כל הבלונים, הנחה ממחיר הקבע של 3.5 ₪ ליחידה. ר' חנוך מצדו התנצל על שבחפזונו הגיע מהחיידר כשלגופו החליפה שבה הוא מסתובב בהפסקות, בעוד ארנקו נותר תלוי עם חליפתו הרגילה בחדר המלמדים, ויחיאל ביטל את ההתנצלות 'אין שום בעיה, כשתעבור פה שוב - תכנס ותשלם'.

הבלונים כמו רקדו בידיו של יחיאל כשהגיש אותם למלמד עבור תלמידיו היקרים, אך כדי שלא יעשו 'ויברח' בטרם עת, אגר אותם באמצעות גומי מתוח והשחיל אטב מיוחד שנועד להחזיק כמה בלונים יחד באמצעות הגומי. ר' חנוך הודה לו על השירות, תפס באטב ויצא אל הרחוב כשבידו השנייה שקית המכולת ובה הכיבוד והשתנייה.

באמצע מעבר החצייה, ולנגד עיניהם של ילדי החיידר ששיחקו אותה שעה בחצר, אירע הדבר: הגומי המתוח שהחזיק את הבלונים אלו לאלו ולאטב שבידו של המלמד, פקע. שמי הרחוב התמלאו באחת בשלושים בלוני הליום בצבעים שונים לחדוות לב העוברים ושבים והילדים, ולמבוכתו של מלמד אחד שעמד באמצע הכביש, אטב בידו האחת ושקית בידו האחרת.

לא איש כר' חנוך יתן לדבר כזה לבלבל אותו. הוא הסמיק

ה ימים ימי קורונה, בין גל ראשון לשני, ויום ראשון הוא יום בשורה עבור תלמידי כיתתו של ר' חנוך. לראשונה מזה תקופה ארוכה מחדשים את הלימודים בתלמוד תורה וחוזרים לצורה מסוימת של שגרה, שגרה 'מקופסלת' אבל עדיין טובה בהרבה משגרת טלפונים בפינת חדר הילדים.

סבלנותו והכמתו של ר' חנוך עשו לכיתתו שם, והורים רבים סיפרו שכדי לזכות שילדם ישתבץ לכיתתו ויזכה לספוג מיראת השמים שלו ומידיו האמונות לטפה ולטפוח ולומר "גדל!" לכל ילד בלשונו, התפללו 'מיום כיפורים שעבר עד יום כיפורים זה...!'

בתחילת השעה השנייה הבין ר' חנוך שנחוצה אטרקציה, אירוע חריג בעיני הילדים, שיחזיר אותם אל הקרקע ויזכיר להם את מטרתו של החדר שבו הם שרויים, נועצים מבט בלוח הלבן, עטור אותיות צבעוניות ושרבוטי קווים שמאחרי גבו.

הוא יצא מן הת"ת, במכולת הסמוכה רכש בקבוקי שתנייה, עוגיות ושקיות שוקו. ובחנות השעשועים ביקש מיחיאל המוכר למלא עבורו 30 בלוני הליום. בזמן שהמוכר הלך 'לטפל בהזמנה' תכנן ר' חנוך כיצד לשעשע את הילדים באמצעות בלונים פורחים אלו, וכיצד להחזיר אותם להרגלי למידה ראויים.

יחיאל שלף ממקום האכסון 30 יחידות של ניילון צבעוני מרשרש, מתח את פיהן הצר על גבי צינורית מיוחדת ובאמצעות דוושה הממוקמת בתחתית גלון ההליום מילא אותם אחד אחד. רחש קל, שברירי שניות, ועוד בלון מנופח

קלות, ואז ננער והמשיך אל החיידר, נחוש בדעתו להשתמש במה שקרה ובמה שתלמידיו בוודאי ראו כדי להשריש בליבם באמצעות החוויה המסעירה משל ונמשל על אדם ועולמו, על תחושת השליטה שמקנים חפצים ונכסים בעולם הזה למחזיק בהם, ועל הקלות שבה ניתן לאבד הכל, ועל הדומה לזה בעבודת ה' וכמה יש לעמוד על המשמר ולהיזהר מכל דבר שיכול לצנן ולרפות חלילה את האחיזה בעץ החיים. כמה חורבן רוחני יכול להתרחש בגלל רגע של אי-שימת לב או חלילה התרשלות.

את יחיאל המוכר הוא פגש רגע לפני מנחה. עוד בטרם פתח את פיו לספר את אשר אירע, התברר שיחיאל צפה בכל, והסביר שהגומי שבו כרך את הבלונים נועד במקור לשלושה בלונים בלבד, וסביר להניח שהלחץ שהפעילו עליו שלושים בלונים, היה גדול מדי והוא זה שהביא לפקיעת הגומי ולפריחה-שאינה-חוזרת של הבלונים. אחרי שקשר את הבלונים וראה שזה 'מחזיק' קיווה שכך יהיה עד שהמלמד יגיע לחיידר, מה שהתברר כתקוות שווא.

הם סיכמו לגשת לבית ההוראה מיד בתום התפילה, כדי לברר האם רשלנותו של יחיאל בפעולה שביצע בהתנדבות לטובת הלקוח שלו, מחשיבה את העסקה כולה כ'מקח טעות', או האם בהנחה שהעסקה כן בתוקף, נחשב יחיאל כ'מזיק' בכך שגרם לפקיעת הגומי והפריחת הבלונים אל הלא-נודע?

ב. האם המוכר חייב לשלם כמזיק?

וכל שיש לדון, האם למרות שהעסקה הייתה כרת וכדין והבלונים עברו לבעלותו של המלמד והיבנו אותו בתשלום, עדיין ניתן לתבוע מהמוכר לשוב ולשלם למלמד את מחיר הבלונים שרכש ופרחו בגלל העובדה שעל ידי מעשיו נגרמה פריחת הבלונים אל הלא-נודע ואל הבלתי-מושג.

כדי לעמוד על כך, ננסה להפריד את הדיון ולברר מה היה קורה עם נזק כזה היה קורה במישרין ועל ידי אדם אחר: במסכת בבא קמא (צה:) אמר רבה שהזורק מטבע של חברו לים הגדול פטור, שכן יכול הוא לומר לבעל המטבע 'הרי המטבע מונח לפניך - ואתה יכול להוציא', ואף שכדי לשלם לבעל מקצוע שיצולל אל קרקעית הים וישלה את המטבע, יצטרך לשלם סכום גדול יותר משווי המטבע, מה שהופך את הרעיון לבלתי-כדאי, זו כבר 'גרמא בנוזיקין' ועל כך אין חייבים לשלם.

ונחלקו ראשונים האם גרימת נזק זה היא 'גרמי' ודברי רבה בזה הם לשיטתו שלא דנים 'דינא דגרמי', אך למה שאנו נוקטים להלכה שכן דנים דינא דגרמי, הדין יהיה שחייב, או שגרימת נזק זה היא 'גרמא' ולכן גם להלכה יהיה פטור. ברי"ף (שם) וברמב"ם (חובל פרק ז הלכה יא) מבואר לחיוב, ואילו הרא"ש (בבא קמא פרק ט סימן יג) וכן מבואר במרדכי (בבא קמא סימן קיד) נקטו שזו גרמא ופטור.

כעין הדברים מבואר בש"ך (סימן שפו סק"א) שכיון שלא עשה את הנזק בידיים יש לפוטרו, ודין חיוב גרמי הוא שחכמים קנסו לשלם במקומות מסוימים בנזקים שכיחים כדי שלא יזיק כל אחד את חברו, אבל נזק זה של זריקת מטבעות לים הוא נזק שאינו שכיח ולא קנסו בו חכמים.

בתרומת הדשן (סימן שטו) הגדיל עוד יותר ולדבריו הפטור כאן אינו כ'גרמא בנוזיקין', אלא שמאחר שהמטבע נראה לעינינו במים הצלולים ושוויו במקומו כבראשונה - אין הדבר נחשב כלל כהזיק (ראו שם).

את יחיאל המוכר הוא פגש רגע לפני מנחה. עוד בטרם פתח את פיו לספר את אשר אירע, התברר שיחיאל צפה בכל, והסביר שהגומי שבו כרך את הבלונים נועד במקור לשלושה בלונים בלבד, וסביר להניח שהלחץ שהפעילו עליו שלושים בלונים, היה גדול מדי והוא זה שהביא לפקיעת הגומי ולפריחה-שאינה-חוזרת של הבלונים. אחרי שקשר את הבלונים וראה שזה 'מחזיק' קיווה שכך יהיה עד שהמלמד יגיע לחיידר, מה שהתברר כתקוות שווא.

הם סיכמו לגשת לבית ההוראה מיד בתום התפילה, כדי לברר האם רשלנותו של יחיאל בפעולה שביצע בהתנדבות לטובת הלקוח שלו, מחשיבה את העסקה כולה כ'מקח טעות', או האם בהנחה שהעסקה כן בתוקף, נחשב יחיאל כ'מזיק' בכך שגרם לפקיעת הגומי והפריחת הבלונים אל הלא-נודע?

עיקרי הנושא בהלכה

א. האם הקשירה הרשלנית היא 'מקח טעות'?

בראשית הדיון נברר האם בעצם העובדה שמוכר הבלונים קשר אותם בצורה רשלנית והגיש אותם למלמד כך שהיה קיים חשש סביר, שהתממש למרבה הצער, שהם לא יגיעו לייעדם, ויפרחו אל הלא-נודע - המקח כולו הופך למקח טעות, שכן המלמד רצה לרכוש בלונים למטרה מסוימת ובצורה שתוביל לאותה מטרה בבטחה.

בבסיסה של טענה זו עומדת ההנחה שקשירת הבלונים וההבטחה שיגיעו לייעדם היא חלק מהעסקה ביניהם, וכמו שהיה קורה אם היה מתברר שפגם כלשהו בניילון גרם שהבלונים כולם התפוצצו בדרך אל החיידר. אם נקבל הנחה זו הרי שהמקח בטל והמלמד אינו חייב לשלם כלום, זאת גם אם המוכר לא נחשב כפושע בהתנהלותו, אלא שבפועל 'לא סיפק את הסחורה'.

מסתבר הדבר שאכן אם לא הייתה אפשרות לקחת שלושים בלונים מהחנות לחיידר אלא באמצעות קשירה זו שביצע המוכר, ואם כן באופן קבע כשמוכרים כמות בלונים כזו, שירות הקשירה והאגידה מבוצע על ידי המוכר וכך מתבצעת בקביעות עסקת המכירה, עד כדי כך שאם לאחר התשלום בקופה היה המוכר מודיע שנגמר לו הגומי ולכן אינו יכול

טז ואגרות משה יורה דעה חלק א סימן עו) שעמדו והבחינו לחלק בין מטבע שאין בו יוקר וזול אלא היא הערך המוגדר ושוויה במקומו עומד בכל מקום שתהיה בו, ולכן הנזק במה שצריך לשכור בעלי מקצוע כדי לשלוחה מהים מוגדר כגרמא בלבד.

ובין חפץ שחלק מהגדרת השווי שלו היא השימושיות שלו ועמידתו למקח וממכר, ובהעדר אפשרות להשתמש בו או למכרו מיידית, יורד הערך שלו. שבו אין מקום להגדיר את זריקתו לים כגרמא בלבד של הצורך לשכור צוללן, אלא כבר כעת כל עוד לא נשלח אותו מהמים מחירו ירד, בשל השימושיות והסחירות שצוללו אף הן.

ואם כן הזורק חפץ של חברו, אף למים צלולים, הוויל את מחיר החפץ עצמו ועשה זאת בידים, ויהיה חייב לשלם את כל פער המחיר שיצר.

רעיונות אלו דומים לכאורה לנידונו של הקצות החושן: בגמרא (בבא קמא יא.) מבואר שלמרות שנבלתו של שור שנפל לבור שייכת לבעל השור, מכל מקום לומדים מהפסוק 'שיב לבעליו והמת' (שמות כא לד) שבעל הבור חייב לטרוח ולהעלות את הנבלה. שאל על כך אב"י את רבא, שאם מדובר במצב כזה שבו הנבלה בבור שווה זוו אחד ומחוצה לו ארבעה זווים, מה החירוש בכך שעל המזיק להעלותה? הרי הוא עושה זאת לטובתו האישית כדי שייחשב לו הדבר כתשלום של ארבעה זווים מתוך הנזק, בעוד שאם היה משאיר אותה בבור היה נחשב כמי ששילם זוו אחד בלבד.

על כך הקשה ה'קצות' (סימן שפו סק"י) שכיוון שהתורה גילתה שהנבלה נשארת שייכת לבעל השור, אם כן מאחר ששווי הנבלה בעצם הוא ארבעה זווים, אם כן למרות שחייב המזיק להעלות את הנבלה מהבור, אם לא יעשה זאת הרי הוא כזורק מטבע של חברו לים והנזק הזה נחשב גרמא ואי אפשר לחייבו עליו, ואם כן עדיין ינכה מדמי השור סכום של ארבעה זווים ולא רק זוו אחד.

ויישב הכלי חמדה (פרשת משפטים אות יב) שיש לחלק בין כסף לשווה כסף בדין זה של זריקת דבר לים או לבור, כי שווה כסף אינו ממון בעצמותו אלא שהשימושיות שלו מקנה לו שווי מסוים, ואם בסיכום הכללי השימושיות נפגמת עד כדי כך ששווה לשלם עליו פחות, הרי ניזק בעצמותו. מה שאין כן כסף שבכל מקום הימצאו הוא כסף באותו שווי.

תירוץ זה הוא מעין החילוק האמור לעיל, ובכך מתיישבת קושיית הקצות. ומכאן – שלדעת הקצות החושן עצמו אין החילוק הזה מתקבל והזורק חפץ של חברו לים דינו כזורק מטבע ודלא כדעת המשיב דבר והכלי חמדה והאגרות משה.

נמצא, שגם לולא דברי המהרש"ל שהבאנו לעיל, וגם אם נניח שהייתה אפשרות סבירה לאסוף במאמץ את הבלונים ולהחזירם לידי המלמד, מכל מקום לדעת המשיב דבר והכלי חמדה והאגרות משה מאחר שברגע הנזק איברו הבלונים משווים, גורם הנזק אינו יכול לומר 'הרי שלך לפניך' וחייב לשלם. אמנם לדעת הקצות החושן דומה הדבר למשליך מטבע למים ופטור.

נמצא שבמקרה שלפנינו לדעת האחרונים הנ"ל ודאי שיש

גם להלכה למעשה נחלקו בזה השו"ע והרמ"א, שלדעת המחבר (סימן שפו סעיף א) לאור ההלכה שדנים דינא דגרמי חייב מפיל המטבע לים לשלם, ולדעת הרמ"א (סעיף ג) יש אומרים שזו גרמא ופטור.

ובדעת הרמב"ם שחייב, נחלקו האחרונים אם דעתו שבכל גרמא חייב (סמ"ע סק"א), או כמבואר לעיל שסבר שדין זה הוא מדינא דגרמי ורק לכן חייב (קצות החושן סק"ב).

למעשה נחלקו האחרונים במקום שהמטבע נראה אלא שאי אפשר להוציאו משם, לדעת הקצה"ח (סימן שפו סק"י) והאור שמח (גניבה פרק ג הלכה ב) נחלקו בזה הראשונים: דעת תוספות (שם) שחייב לשלם גם לרבה שפטר, אבל לדעת המלחמות והר"ה לדעת רבה פטור, שיכול לומר לניזק הרי המטבע שלמה לפניך ומה שצריך אמוראי הוא גרמא בעלמא, וכבר נתבאר שהכרעת הרמ"א כרבה שפטר. ואילו הדברי חיים (נזקי ממון סימן ה) והאמרי בינה (ריינים סימן לט) הוכיחו שגם הרמב"ן מחייב. אלא שכתב באמרי בינה בסברא לפטור, שגם כאשר ההוצאה יתירה על ערך המטבע יהיה פטור מלשלם, (וכן כתב בחידושי הרי"ם בהשמטות סימן כה), ולדעתו גם באופן שההוצאה להוציא את המטבע דחוקה ויקרה, אי אפשר לחייבו על זה, שיכול לומר: "הרי שלך לפניך".

ג. כשההוצאה גדולה ריבי רבבות פעמים משווי החפץ

ולכאורה יש לדון, אף שבמקרה שלפנינו אם תיכף ומיד אחר שנתלשו הבלונים יכל המלמד בסכום גדול לשכור בעלי מקצוע שילכדו את כל הבלונים, על ידי שימוש במסוקים או רחפנים וכדומה, מכל מקום אפשר שגם לדעת האמרי בינה כשההוצאה תהיה גדולה ריבי רבבות פעמים יותר משווי החפץ אין האפשרות הזו מחשיבה את החפץ כמטבע ש'אפשר ליטלו'.

ועוד יש לפקפק שאף אם מיד בשעת הנזק עוד יכול היה לומר 'הרי שלך לפניך', הרי רגעים ספורים לאחר מכן כבר עלו ונתעלו וחלקם נעלמו, וחלקם נפלו וניזוקו או נסתככו בענפי עצים וכדומה.

עוד יש לצרף את שיטת הים של שלמה (בבא קמא פרק ט סימן טז) שבמקום שלא היה 'בר אמוראה' [צוללן] לפנינו בשעת הנזק ורק אחר כך הזדמן לשם ואז כבר נעשו המים עכורים, חייב ואינו יכול לטעון שבשעת הנזק יכל לומר 'הרי שלך לפניך'.

ולכן נראה שהוא הדין במקרה שלפנינו מאחר שלא יכל לרדוף אחרי הבלונים בשעת מעשה, ועד שיכל לשכור בהון רב בעלי מקצוע שמתמחים באיתור כעין זה ומשתמשים בכלים טכנולוגיים מתקדמים, כבר היה בלתי אפשרי לאסוף את הבלונים, אם כן כל האפשרות הזו היא 'עורבא פרח' ואין בה כדי להצדיק אמירה כמו 'הרי שלך לפניך' למלמד ההמום.

ד. ההבדל בין זורק מטבע לים ובין זורק חפץ לים

ואולם מצאנו באחרונים (משיב דבר להנצי"ב חלק ג סימן

כחלוטין לזריקה למים עכורים ופעולה זו מחייבת תשלום, ולא רק הנזק שאירע בהמשך בפועל לכל אחד מהבלונים. מאחר שהמוכר יכול לשלם לו את דמי הנזק בבלונים חדשים מנופחים, אין מקום גם לטענה ששוים האמתי של בלונים אלו שניזוקו נקבע לפי מחירם הרגיל וממילא יהיה המוכר צריך להוסיף ולשלם למלמד את הפער שבין המחיר שהיה צריך לשלם על רכישת הבלונים לבין מחירם הרגיל.

וזה דבר המשפט

- מאחר שכריכת הבלונים יחד וכריכתם בגומי על גבי האטב אינם חלק מהמוצר ומהשירות המתחייב במכירתם, אלא תוספת הטבה שהעניק המוכר לקונה, אין העובדה שנעשתה בצורה לא טובה מחשיבה את המקח כולו כמקח טעות, ומכיון שהקניין חל יש חיוב תשלום על הבלונים.
- אף שהזורק מטבע לים ועלות הוצאתו גבוהה משווי פטור כל עוד שהמטבע נראה וידוע, שנקטו האחרונים להלכה שיכול לומר 'הרי שלך לפניך', מכל מקום מי שחתך לחברו את החוט ופרח הבלון ונעלם, חייב לשלם.

- ועוד שבעיקר הדבר מחלקים רוב האחרונים בין מטבע שאינו מאבד משווי בכל מקום שהיא, לבין חפץ שמחירו יורד כאשר לא ניתן להגיע אליו.

- מאחר שהמלמד סמך על כריכתו ה"מקצועית" של המוכר, נידון גרם הנזק כאן ב'דינא דגרמי' ולכן המוכר חייב לשלם על נזק זה. ממילא בנידון שלפנינו, לא יצטרך הקונה לשלם על הבלונים, היות והמוכר חייב לשלם לו את הנזק. ואך נראה שאין עליו חיוב יותר מהמחיר שהתחייב המלמד לשלם אחרי ההנחה.

כאן נזק וחייב לשלם, וגם אם הדין בזה שווה לדין מטבע, ביארנו מדברי מהרש"ל שמאחר שלא היה אפשר לאספם מיד ועד שיבואו לאספם יתפורו, נחשב כזורק למים עכורים ואפשר לחייבו.

ה. המרחיק חפץ האם נחשב למזיק

בנתיבות המשפט (סימן רלב סק"י) כתב שראובן שנוטל חפץ שמעון והוליקו למקום אחר, חייב לשלם את הוצאות ההשבה, שזה כמזיק בידיים. האחרונים (משיב דבר ח"ג סימן טז; אמרי בינה דיינים סימן כא) הקשו על דבריו דמאי שנא מהזורק מטבע של חברו לים שפטור על ההוצאה של האמודאי כי הוא גרמא בעלמא.

ונראה שדעת הנתיבות לחלק שרווקא במטבע שהיא לפנינו ממש ניתן לומר שההוצאה על ההשבה היא גרמא בעלמא, אבל בחפץ שאינו לפנינו לגמרי נחשב למזיק גמור של עצם החפץ. ועל כל פנים לפי חידוש הנתיבות שהרחקה נחשבת להיזק, קריעת הגומי ומעוף הבלונים נחשב גם הוא להרחקת ממון חברו שחייב לשלם כמזיק גמור.

ו. אדם סומך על המוכר ולכן הוא גרמי

כל האמור, מבחיר את דינו של מי שהיה פוסע במעבר החציה מול המלמד דנו, ולפתע חותך בסכין את חוטי בלונים ומפריחם אל על.

אך הנידון שלפנינו הוא במוכר שברשלנותו כרך בגומי המיועד לשלושה בלונים לכל היותר, שלושים בלונים, ובכך איפשר את פקיעת הגומי שהפתיעה את המלמד וגרמה לאובדן הבלונים. נמצא שהמוכר לא 'זרק למים עכורים' בידיים, אלא רק הטעה את הקונה וגרם את הנזק.

למרות זאת יש לדון לחייב את המוכר, כפי שמצאנו במי שגרם לחברו בדבריו לסמוך עליו ולעשות מעשה שלהלכה (סימן שו סעיף ד) חייב מ'דינא דגרמי'. ואין זה 'גרמי דגרמי' כי עצם פריחת הבלונים היא הנזק והיא נגרמה ישירות מגרמתו של המוכר. ודאי לפי הפוסקים הנזכרים שהנזק הוא הפחתת שווי הבלונים שאירעה מיידית עם פריחתם, אלא גם לדברי הקצות, מאחר שהפיזור ודאי, אם כן הדבר דומה

מודעה רבה לאודייטא

ניתן להשיג את הספר 'מכתלי ביה"ד' ברכים א' וב', ובו עשרות פסקי דין נבחרים מותוך המהדור בדיני ממונות הלכה למועשה. מוגשים בשפה ברורה השווה לכל נפש.

בטל': 1800-22-55-66

